

19. *Beehr T. A. Psychological Stress in the Workplace. London. – New York, 1995. – 230 p.*
20. *Clinton G. Weiman "A Study of the Occupational Stressors and the Incidence of Disease/Risk", NIOSH Proceeding: Reducing Occupational Stress (Cincinnati, Ohio: National Institute for Occupational Safety and Health, April 1978), Vol.55. – P. 47-56.*
21. *Greenberg J.S. Comprehensive Stress Management (4 ed.). – New York: Brown and Benchmark, 1993. – 460 p.*

В статтє проанализированы понятия стресс, профессиональный стресс. Раскрыт психологический смысл проблемы профессионального стресса и проявление его последствий. Также представлены результаты использования в психологической практике методик «Уровень профессионального стресса», и «Профиль кризиса» в качестве инструмента комплексного изучения профессионального стресса в деятельности работника организации.

The article analyzes the concept of stress and occupational stress. Revealed the psychological meaning of the problem of occupational stress and the manifestation of its effects. It also shows the results of the use of psychological techniques in practice, "The level of occupational stress", and "profile crisis" as a tool for complex study of occupational stress in the activities of employee organizations

©2012 p.

А. В. Першина (м. Київ)

ТЕХНОЛОГІЇ ПСИХОДІАГНОСТИКИ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ ДО НАВЧАННЯ У ВНЗ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Проблема адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах чужої країни дуже актуальна як складова проблеми отримання вищої освіти в цілому. У світовому просторі над цим питанням дискутують багато років, адже навчання за межами рідної країни завжди вважалося престижним та перспективним. Тому і проблема адаптації завжди існувала. Наприклад, вчені Великобританії [1], країни престижної, дорогої і високоякісної освіти, та Сполучених Штатів Америки [3], де феномен різноцільової міграції це явище звичне і нормальне, особливо стосовно приймання на навчання іноземних студентів, говорять про всезагальні труднощі адаптації. Перш за все, це мовний бар'єр, виникаючий через лінгвістичні та паралінгвістичні тонкощі, притаманні мовній традиції приймаючої країни. І навіть при наявності певного рівня володіння мовою країни отримання вищої освіти, можуть виникати труднощі розуміння окремого набору лексики, жаргонізмів, діалектизмів, професіоналізмів тощо. По-друге, це «зміна культурного механізму» (shifting cultural gears), адже студент постійно розривається між новим культурним середовищем, в якому він опинився, та власними культурними цінностями, які він наслідував і набував на протязі свого життя. По-третє, відбувається зміщення центру підтримки від звичних родини, сусідів і друзів на нове соціальне середовище, де на нього дивляться як на представника чужої культури чи як на небажаного прибульця. По-четверте, це багатогранна відповідальність перед родиною, спонсором чи державою, чи іншими органами, які могли надати фінансову підтримку здобуття вищої освіти закордоном, ну і звісно перед самим собою. Бо не закінчення навчання особливо за кордоном чи негативні результати в процесі навчання можуть вплинути як на самовідчуття студента, а й на самооцінку, розвинувши у нього певні психологічні комплекси.

Говорячи про Україну, слід зробити акцент на тому, що питання студентської міграції із навчальними цілями за останні роки значно зростає. Кожен рік українські виші поповнюються представниками інших культур, зокрема китайської, туркменської, арабської, афро американської, індійської тощо. Враховуючи те, що Україна – країна досить молода, досвіду і напрацювань по роботі із іноземними студентами дуже небагато.

Отже вивчаючи проблему адаптації іноземних студентів до навчання у вищих навчальних закладах іншої країни ми зіткнулися із невизначеністю щодо методик діагностики даного питання. Адже різні вчені в залежності від країни дослідження, національності студентів, що адаптуються, умов адаптації тощо виділяють для себе різні по значимості аспекти вивчення цього процесу.

Мета статті: провести теоретичний аналіз різних підходів до вивчення проблеми адаптації студентів-іноземців до навчання у ВНЗ іншої країни та обґрунтувати психодіагностичний комплекс дослідження адаптації студентів-іноземців до навчання у ВНЗ України

Результати теоретичного аналізу проблеми дослідження. Протягом багатьох років вчені різних країн намагалися винайти ефективну та надійну індивідуальну міру, яка б прогнозувала міжкультурне пристосування, за багатьох причин. По-перше, коли вчені концентрують увагу на змінних культурного або специфічного змісту, таких як знання культури країни перебування, в такому випадку практично неможливо визначити ефективну міру, бо це вимагає оцінки знань про цю країну, що є особливим для кожної окремої культури, а також необхідно б було припустити існування даного знання, яке ще й до того торкалося б різних сфер певної культури. За таким же принципом можна було б оцінити знання культурних стереотипів. [11]

Іншим фактором, який не дозволив виокремити ефективну та індивідуальну міру, стала відсутність структурування найважливіших компонентів процесу адаптації. Як зазначено вище, попри відкриття різних факторів, стратегій та інших компонентів цього процесу, вченим досі не вдалося винайти єдину зрозумілу та успішну для застосування методику, яка сприяє виявленню проблем адаптації. Ідентифікація окремих психологічних ключових змінних для процесу міжкультурної адаптації полегшує вирішення проблеми спеціального знання окремої культури, а також дає перспективи виокремлення певного потенціалу міжкультурного пристосування як функціональної складової індивідуальних психологічних можливостей особистості. У цьому випадку, потенціал міжкультурного пристосування не залежить від знання студентів культури приймаючої країни чи від їх відношення до культури цієї країни, чи від рівня володіння мовою країни тимчасового проживання. Таким чином, здатність пристосування має більш широкий спектр ніж просто знання чи усвідомлення перебування у іншому культурному суспільстві. [3]

Тож, зважаючи на те, що не було розроблено єдиної методики виміру ступеню міжкультурної адаптації, практично кожний вчений чи група вчених, які працюють над даною проблемою, складають власні опитувальники, анкети та тести.

Matsumoto, LeRoux, Bernhard, Gray [11] запропонували метод виміру різниці потенціалу міжкультурного пристосування індивіду, який базується на структуруванні окремих факторів, попередньо виділених ключовими у процесі міжкультурного пристосування. Вчені дослідили такі фактори як регуляція емоцій, критичне мислення, відкритість/ гнучкість, почуття міжособистісної безпеки, емоційне налаштування щодо традиційного мислення, терпимість щодо двозначності сприйняття, та емпатію. Для дослідження скористалися особистісним опитувальником Айзенка, шкалою депресії Бека, шкалою ситуативної тривожності, опитувальником Бема, MMPI, особистісним опитувальником університету Каліфорнії, п'яти-факторним особистісним опитувальником (NEO-PI), особистісним опитувальником «F-scale», спрямованим на виявлення авторитарних тенденцій у студентів, Індексом міжособистісної реакційної здатності (Davis, 1983). На основі усіх цих методик вище зазначені вчені створили свій опитувальник, який складається із 193 пунктів, з метою спростити процес дослідження і сконцентрувати увагу на головних об'єктах дослідження.

Аусан та Вегу [2] вивчали процес аккультурації, зробивши акцент на вплив економічної інтеграції на психологічне здоров'я та адаптацію турецьких студентів у Канаді. При дослідженні були застосовані такі методики: Шкала стресу Sawte, Шкала компетентності, Шкала відчуженості, Шкала соціально-культурного пристосування, також дві додаткові методики розроблені вченими задля виміру психологічної та економічної адаптації. Дослідження показали, що багато труднощів, які переживають студенти-іноземці за кордоном пов'язані із різницею у економічному розвитку рідної країни і країни перебування, де остання завжди має вищий рівень. І якщо студент не отримує фінансову підтримку родини чи держави, вимушені шукати додатковий спосіб заробити гроші, де знову ж таки виникають певні проблеми, пов'язані з часовим, соціальним, культурним, релігійним тощо факторами. І все це несе за собою додаткові труднощі психологічного характеру, такі як стан депресії, стрес, відчуття «прибульця», самотності тощо.

Слід звернути увагу на такий уповільнюючий фактор як культурна дистанція, тобто наскільки одна культурна традиція відмінна від іншої. Дослідження підтверджують, що чим більша ця культурна різниця, тим складніше проходить період адаптації й тим більше виникає проблем у студентів, що адаптуються. Babiker, Cox та Miller [3] розвивали концепцію культурної дистанції та її впливу на тимчасових мігрантів під час аккультурації та пристосування до чужини. Головною метою дослідження було вироблення певного інструменту виміру відмінності між двома контактуючими культурними традиціями. За основу був покладений соціальний та фізичний фактори. Для цього вченими було спеціально розроблено методичку, яка отримала назву «Індекс Культурної дистанції», а також було застосовано шкалу симптомів Лівінгстона, що являє собою опитувальник, сконцентрований на п'яти життєстверджуючих моментах життя індивіда, які у подальшому вплинули на його самооцінку.

Ще одним фактором, який вчені вважають важливим для досягнення успішної адаптації іноземних студентів під час навчання за кордоном є само ефективність. Термін був введений А.Бандурою [4] і означає впевненість індивіда у власній спроможності діяти активно і ефективно у складній ситуації. Згідно Jex та Britt [8], люди із високим рівнем самоефективності здатні ставити вищі цілі, наполегливо йти до них, та при досягненні одних, не зупинятися і одразу ставити ще більш амбітні цілі. На відміну від індивідів із сильною самоефективністю, люди із низьким рівнем само ефективності спроможні ставити примітивні цілі, переривати процес чи зупинятися при їх досягненні, якщо стикаються із найменшими труднощами. Fan та Mak [6] застосували концепцію соціальної самоефективності, розвинену А.Бандурою, для виміру рівня студентської самооцінки при взаємодії у новому культурному суспільстві. Вчені розглядають *соціальну самоефективність* як очікування студентів якісного виконання задач навчання чи вирішення повсякденних проблем, частиною яких є взаємодія із новим суспільством. Fan та Mak [6] розробили опитувальник із 20 запитань, який вимірює соціальну самоефективність іноземних студентів і спрямований на вимірювання і передбачення їх потенціалу культурного пристосування для навчання у іншій країні. Вчені стверджують, що їх шкала включає 4 підшкали, спрямовані на дослідження відсутності соціальних труднощів, соціальної впевненості, бажання обміну інтересами, ініціативи у встановленні дружніх відносин. Кожна із під шкал може вимірюватися окремо, а середній показник опитувальника використовується у оцінці рівня між культурної соціальної само ефективності. Проведені дослідження підтвердили, що самоефективність, включаючи соціальну самоефективність, пов'язана із когнітивними здібностями студентів, саморегуляцією, мотивацією та здатністю до пристосування [16; 12; 13]. Порівняно із студентами із низькою самоефективністю, високо самоефективні студенти є більш соціалізованими, тобто потребують більше спілкування, соціальних контактів як у студентському та і повсякденному житті, що звісно впливає на швидший і менш болісний процес адаптації. Також студенти-іноземці із низьким рівнем самоефективності схильні до аккультурного стресу [7].

Тривалість перебування у чужій країні багато вчених [9; 10; 15; 11; 5] вважають одним із ключових факторів успішності процесу адаптації. Спостереження і дослідження підтверджують, що чим довше індивіди перебувають закордоном, тим спокійніше і рівніше проходить процес адаптації. Zhang and Rentz [15] вивчали відношення між між культурною адаптацією, знанням культури країни перебування та часом перебування у певній країні (США) китайських студентів та випускників ВНЗ. Досліджуваних попросили заповнити опитувальник на визначення рівнем задоволення у межах між культурної адаптації (the Satisfaction Index of the Survey of Intercultural Adaptation) а також тест на знання американської культури. Опитування показало пряму залежність позитивної адаптації та задоволення від перебування від знання культури країни та довго тривалості перебування у цій країні. На додаток дослідження продемонстрували гарну здатність студентів-випускників при володінні знань про країну перебування до адаптації в ній і показали менший рівень тривожності та невпевненості.

Для вивчення психологічних факторів адаптації китайських студентів до навчання у вищих навчальних закладах України, ми, спираючись на проведений теоретичний аналіз, сформували психодіагностичний комплекс, який включає наступні методики: багаторівневий особистісний опитувальник "Адаптивність" А. Маклакова та С. Черняніна; опитувальник FPI (форма В), адаптований та модифікований в ЛДУ; шкала соціо-культурної адаптації Ward та Kennedy, авторський біографічний опитувальник.

Біографічний опитувальник, розроблений нами, складається із 15 запитань і має на меті збір попередніх даних про студентів і включає питання типу: Чи проживали Ви один або з родиною до приїзду в Київ?, В якому населеному пункті проживали (місто, селище)?, Чи одразу поступили до ВНЗ після закінчення школи?, Чи подорожували багато? Проживали в інших країнах? Якими іноземними мовами володієте? тощо.

Відповіді на питання, які стосуються проживання із родиною чи окремо до приїзду у Київ, наявності власної сім'ї, звичка подорожувати чи проживати в іншій країні дозволить визначити, наскільки студент звик до певної самостійності, пов'язаної із певними обов'язками, якщо він проживав, наприклад окремо від родини чи має власну. Зміна країни і умов проживання, пов'язана чи то із туристичною чи то із робочою чи навчальною метою означатиме, що студент вже знайомий із певними складнощами процесу зміни середовища мешкання, і процес адаптації для такого студента проходитиме легше, а також він зможе допомогти успішно адаптуватися своїм співвітчизникам.

Питання щодо навчання і вибору країни, в яких йдеться про вступ до ВНЗ одразу після отримання диплому про загальну середню освіту чи через деякий час перед їх приїздом на навчання саме в Україну покажуть, наскільки вибір досліджуваних студентів є усвідомленим і зваженим. Опитувальник містить питання, які стосуються подальших планів студентів: Чи хочете залишитись працювати і проживати у Києві (на Україні) у майбутньому?, а також Чи збираєтесь працювати за спеціальністю, яку отримуєте або навчаєтесь задля отримання диплому? Відповіді на ці запитання теж допоможуть визначити тверезість та усвідомленість студентами перебування на Україні і здобування саме цієї освіти, що може також бути чинником у процесі адаптації. А позитивна відповідь може бути мотивацією до успішного результату цього процесу.

Так як тривалість перебування у іншій країні була визначена нами як один із домінуючих чинників у процесі адаптації, ми включили в опитувальник відповідне питання.

Шкала соціо-культурної адаптації Ward та Kennedy [14] має на меті виявити розуміння іноземними студентами не тільки міжкультурної різниці, її прийняття чи неприйняття, а й можливості нормального функціонування при наявності даної різниці, тобто доступність улюбленої їжі, слідування прийнятим релігійним культам, спілкування із представниками інших іноземних культур, підтримання гарної фізичної форми в інших кліматичних умовах, розуміння місцевого гумору тощо.

Так як наше дослідження спрямоване на виявлення не тільки психологічних факторів адаптації іноземних студентів в Україні, а й на виявлення їх адаптаційних можливостей і перспектив успішної адаптації в цій країні, то багаторівневий особистісний опитувальник "Адаптивність" А. Маклакова та С. Черняніна в цьому випадку підійшов нам, адже спрямований саме на вивчення адаптаційних можливостей індивіда на основі оцінки певних психофізіологічних і соціально-психологічних характеристик особистості, що відображає не тільки інтегральні особливості психологічного і соціального розвитку, а й перспективи отримання якісної освіти та реалізації її у подальшій професійній діяльності. Зважаючи на те, що адаптуються не тільки студенти іншої національності, представники іншої культурної традиції, релігії тощо, а й кожна особистість окремо, необхідно враховувати її індивідуальні психологічні особливості, реакції, мотивації та спрямування, що є важливим для вироблення ефективної методики покращення їх адаптації. Саме оцінка особистісного потенціалу адаптації, рівня регуляції поведінки, комунікативних здатностей та рівня моральної нормативності, допоможе різнобічно дослідити проблему адаптації іноземних (в нашому випадку китайських студентів, адже їх кількість у ВНЗ України росте з кожним роком все більше) під час навчання в Україні.

Опитувальник FPI (форма В), адаптований та модифікований в ЛДУ має на меті більш глибоке дослідження психологічного і психічного стану студентів під час навчання у вищому навчальному закладі, а також певних особистісних характеристик студентів, зокрема невротичність (рівень невротизації індивіда), спонтанна агресивність (дозволяє виявити рівень психопатизації індивіда), депресивність (допомагає виявити схильність до депресій), дратівливість (емоційна стійкість), комунікативність (бажання та здійснення соціальної активності), врівноваженість (стійкість до стресу), реактивна агресивність (схильність до спалахів агресії у певних ситуаціях), сором'язливість (схильність до стресової реакції на повсякденні життєві ситуації, що відбуваються за пасивно-захисному типу, що спричиняє певні труднощі при соціальних контактах), відкритість (відношення до соціального оточення та рівень самокритичності), екстра-інтроверсія, емоційна лабільність, маскулінізм-фемінізм (протікання психічної діяльності за чоловічим чи жіночим типом).

Висновки. Теоретичний аналіз різних підходів до вивчення проблеми адаптації студентів-іноземців до навчання у ВНЗ іншої країни дозволив нам обґрунтувати психодіагностичний комплекс дослідження адаптації студентів-іноземців до навчання у ВНЗ України, апробування якого є перспективним завданням подальшого дослідження.

Література

1. Anumonye A. African students in alien cultures. / Anumonye A. // – L., 1970. – 165p.
2. Aycan, Z., & Berry, J. W. Impact of employment related experiences on immigrants' psychological well-being and adaptation to Canada. / Aycan, Z., & Berry, J. W. // Canadian Journal of Behavioural Science, 28, - 1996. - 240-251.
3. Babiker, I.E., Cox, J.L., & Miller, P. The measurement of cultural distance and its relationship to medical consultations, symptomatology and examination of performance of overseas students at Edinburgh University. / Babiker, I.E., Cox, J.L., & Miller, P. // Social Psychiatry, 15, - 1980. - 109-116.
4. Bandura, A. Self-efficacy: Towards a unifying theory of behavioral change. / Bandura, A. // Psychological Review, 84, - 1977. - 191-215.
5. Dilek Yelda Bektaş. Psychological adaptation and acculturation of the Turkish students in the United States./thesis in partial fulfillment of the requirements for the degree of the doctor of philosophy in the department of educational sciences. / Middle east technical university. / Dilek Yelda Bektaş // - June 2004 – 177p.
6. Fan, C., & Mak, A. S. Measuring social self-efficacy in a culturally diverse student population. / Fan, C., & Mak, A. S. // Social Behavior and Personality, 26(2), - 1998. - 131-144.
7. Harrison, J. K., Chadwick, M., & Scales, M. The relationship between crosscultural adjustment and the personality variables of self-efficacy and selfmonitoring. / Harrison, J. K., Chadwick, M., & Scales, M. // International Journal of Intercultural Relations, 20(2), - 1996 - 167-188.
8. Jex, S. M., & Britt, T. W. Organizational psychology: A scientist-practitioner approach (2nd Ed.). / Jex, S. M., & Britt, T. W. // New York: John Wiley and Sons, 2008 – 146-164.

9. *Jingyun, L.* Cross-cultural contact: A study of factors that contribute to culture shock on ESL students' adjustment in the English Language Institute at the University of Tennessee, Knoxville. / *Jingyun, L.* //Ph.D., University of Tennessee; 0599). Source: DAI-A 61/02, 2000.
10. *Lee, Sang Bok.* Acculturation and multicultural identity formation of Korean American college students in the USA./ *Lee, Sang Bok* // The 8th Annual Institute on College Student Values, Northwestern University. Retrieved May 3, 2002 from <http://employees.csbsju.edu>
11. *Matsumoto, D., LeRoux, A.J., Bernhard, R., & Gray, H.* Personality and behavioral correlates of intercultural adjustment potential./ *Matsumoto, D., LeRoux, A.J., Bernhard, R., & Gray, H.*// International Journal of Intercultural Relations, 28(3-4), - 2004. - 281-309.
12. *Pajares, F.* Self-efficacy beliefs in academic settings./ *Pajares, F.* // Review of Educational Research, 66(4), - 1996. - 543-578.
13. *Paunonen, S. V., & Hong, R. Y.* Self-efficacy and the prediction of domain-specific cognitive abilities./ *Paunonen, S. V., & Hong, R. Y.*// Journal of Personality, 78(1), - 2010. – 339-360.
14. *Ward, C., & Kennedy, A.* The measurement of sociocultural adaptation./ *Ward, C., & Kennedy, A.* //International Journal of Intercultural Relations, 23, - 1999 - 659-677.
15. *Zhang, N., & Rentz, A.* Intercultural adaptation among graduate students from the People's Republic of China. / *Zhang, N., & Rentz, A.* //College Students Journal, 30, - 1996. - 321-329.
16. *Zimmerman, B. J., Bandura, A., & Martinez-Pons, M.* Self- motivation for academic attainment: The role of self-efficacy beliefs and personal goal setting./ *Zimmerman, B. J., Bandura, A., & Martinez-Pons, M.* // American Educational Research Journal, 29(3), - 1992. - 663- 676.

В статті проаналізовані різні підходи к изучению проблемы адаптации иностранных студентов к обучению в высших учебных заведениях другой страны, а также обоснован психодиагностический комплекс для эмпирического исследования адаптации студентов-иностранцев к обучению в ВУЗах Украины.

The article presents theoretical analysis of the different approaches in modern foreign psychology to choose this or that method of studying the problem of international students' adaptation to getting higher education abroad; psychodiagnostical complex has been well-grounded in order to hold empirical studying.

©2012 р.

О. Л. Томіліна (м. Київ)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. На сьогодні немає сумнівів, що глобальна екологічна криза на нашій планеті – об'єктивна реальність. Вона виявляється передусім, у тому, що ми називаємо погіршенням якості життя. Існуюча технологічна цивілізація абсолютно безжалісна до природи нашої планети.

Людина порушила загальний баланс природної рівноваги і власне запустила механізм самознищення. Техногенний розвиток світової економіки веде до виснаження фізичних можливостей та забруднення землі, води і повітря Планети, що призводить до несприятливих змін клімату: засухи, затоплення й інші природні катаклізми.

Розвиток людського суспільства та його взаємодія із оточуючим середовищем, показує, що людство не лише ставить та вирішує різноманітні завдання щодо вдосконалення умов свого існування, а й стає тією руйнівною силою, що спричиняє екологічні кризові стани, або й екологічні катастрофи.

Екологічні проблеми, пов'язані з руйнівною діяльністю людини є наслідком не тільки якихось механічних дій (засмічення, знищення), а, передусім, наслідком руйнівного мислення, психічної діяльності людини.

Від народження до смерті людина знаходиться у певному екологічному просторі, який на неї впливає, при цьому, і сама людина формує навколишній простір - будує або руйнує його. Від того, як людина сприйматиме довкілля, місце в якому вона живе, як впливатиме на нього, будучи сама об'єктом впливу, залежатиме її фізичний і психологічний стан.

Аналіз останніх наукових праць. За результатами соціологічних досліджень стану суспільної екологічної свідомості виявлено, що екологічні проблеми сприймаються більшістю досліджуваних як особистісно значущі, але екологічна неосвіченість, низький рівень екологічної культури як більшості населення, так і владних структур, суттєво обмежує діяльність, спрямовану на підтримку природного середовища, та обумовлює неадекватну поведінку в критичних соціоекологічних ситуаціях (А. М. Геллап, Б. З. Докторов, Р. Е. Денлап, Л. В. Корель, Б. М. Маклярский, В. О. Рукавішников, В. В. Сафронов, Б. М. Фірсов, І. А. Халій).

Вивчення екологічної свідомості школярів і студентів (Г. Шагун, В. І. Павлов, П. Е. Риженков) показало, що існує помітна стурбованість підлітків станом навколишнього середовища, яка не отримує підтримки зі сторони дорослих.

Дослідники проблеми Чорнобильської катастрофи підкреслюють руйнівний вплив її наслідків, на організм і психіку дітей та юнацтва (В.В. Авраменкова, О.В. Киричук, Є.О. Лазебна, В.О. Маляко, В.Т. Панок, В.І. Панченко, В.В. Рибалка, Т.Н. Рудницька, В.О. Скребець, Н.В. Татарина, С.В. Тітєвський, Е.Д. Хомська, М.Л. Чепи, С.І. Яковенко та ін.). За результатами проведених досліджень констатована відсутність готовності потерпілого населення до реальної ініціативної поведінки у напрямі змін та розвитку власної екологічної спрямованості.

Філософи та релігійні діячі (Ф. С. Войно-Ясенецький, А. Л. Дворкін, М. М. Кисельов, В. В. Шаранов, А. Швецер) підкреслюють, що екологічна свідомість органічно синтезує усі попередні типи свідомості: міфологічну, релігійну, наукову та повинна мати синкретичну природу (М. І. Дробноход). Констатовно, що у більшості викладачів гуманітарних дисциплін світо-